

Economische expansie en het lager onderwijs in België (1905-1910)

A. BOSMANS-HERMANS

Departement Pedagogische Wetenschappen Katholieke Universiteit Leuven

Samenvatting

In dit artikel belichten we een innovatieproces dat vijftien jaar geleden in de Belgische lagere scholen werd opgezet. In 1905 werd in België een internationaal congres betreffende economische expansie georganiseerd. Het initiatief daartoe werd genomen door de hoogste politieke en economische kringen. Zij hoopten daarmee de Belgische handelsrelaties met het buitenland te bevorderen en de Belgische bevolking te sensibiliseren voor de economische problemen van de Belgische staat. De organisatoren van het congres deden een beroep op de minister van Binnenlandse Zaken, verantwoordelijk voor het openbaar onderwijs, om via specifieke programmapunten de schoolgaande jeugd te informeren over de Belgische economie en het belang van handelsrelaties met het buitenland; te motiveren om eventueel naar het buitenland uit te wijken; te doen leven in het perspectief van 'werelduitbreiding'. Gedurende de eerstvolgende jaren na 1905 werd een hele strategie uitgewerkt om dit innovatieproces in het onderwijs, vooral in het lager onderwijs, ten uitvoer te brengen. Het werd echter niet als vanzelfsprekend gerealiseerd. De overheid stootte op weerstanden vanwege de onderwijzers, die a.h.w. ervaren dat de gevraagde vernieuwingen niet in overeenstemming waren met de doelstellingen en werkvormen van het lager onderwijs.

Inleiding

Steeds weer worden t.o.v. de school nieuwe eisen en verwachtingen geformuleerd. Zeer recent kwam het in de Belgische onderwijswereld als een nieuwigheid voor dat wij in de school aan 'maatschappelijke vorming' zouden gaan doen. Wij moesten de school 'openstellen op de samenleving', zo heette het. De werkelijkheid met haar problemen (energieschaarste, milieuverontreiniging, armoede, bewapening, discriminatie, onrechtvaardige economische verhoudingen . . .) moesten deel gaan uitmaken van de leer-situatie. De leerlingen moesten de probleemvelden in

de samenleving leren kennen en er, in de mate van hun mogelijkheden, wat aan gaan doen.

Wensen en doelstellingen i.v.m. maatschappelijke vorming worden vaak geformuleerd door personen en groepen die zich buiten de onderwijsstructuren situeren, die zelf hard werken om in de maatschappij iets te veranderen, en . . . die de school pogen in te schakelen om, als locomotief, de trage trein van de maatschappelijke verandering in beweging te brengen. Mede daardoor zijn hooggestemde doelstellingen van de zo belangrijke maatschappelijke vorming in het onderwijs vaak niet realiseerbaar.

Het mobiliseren van de school in functie van maatschappelijke veranderingen is in de geschiedenis van opvoeding en onderwijs niet nieuw. Eén van de pogingen om de school open te trekken naar de maatschappelijke problemen willen we in dit artikel even belichten. De introductie van het hier voorgestelde vernieuwingsproces had precies 75 jaar geleden plaats.

1. 'Werelduitbreiding': een objectief voor onderwijs-vernieuwing

Ruim vijftien jaar geleden, nl. van 24 tot 28 september 1905, werd in België, te Mons, een internationaal congres betreffende 'expansion économique mondiale' gehouden. In het Nederlands vond de term 'economische werelduitbreiding' ingang. Meestal echter werd kortweg over 'werelduitbreiding' gesproken.

Het congres te Mons werd ingericht op initiatief van de toenmalige koning Leopold II¹. Het maakte deel uit van een reeks congressen, tentoonstellingen en feestelijkheden georganiseerd naar aanleiding van het 75-jarig jubileum van de Belgische onafhankelijkheid (1830-1905). Met dit congres wilden de Belgische regering en de leidinggevende klasse voor een internationaal forum de nationale economische en materiële bloei bevestigen en de mogelijkheden onderzoeken voor meer gunstige internationale betrekkingen. De ontwikkeling van de handelsbetrekkingen

met het buitenland en vooral de relaties tussen 'les pays neufs et les pays de vieille civilisation', m.a.w. de kolonisatiepolitiek, waren de centrale themata van het congres (*Congrès international*, 1905, II). Ongeveer 2.500 deelnemers uit verschillende landen namen aan de werkzaamheden deel. Vierendertig staten stuurden officiële vertegenwoordigers. Ter voorbereiding van de discussies werden een 400-tal rapporten ingediend en verspreid. De werkzaamheden gebeurden in zes afdelingen: 1. Onderwijs (onderverdeeld in lager, middelbaar en hoger onderwijs); 2. Internationale statistiek; 3. Internationale handelsbetrekkingen; 4. Zeevaart; 5. Beschaving van de 'nieuwe landen'; 6. Personen en middelen bestemd voor economische expansie². Verschillende van deze onderwerpen zijn sprekende indicaties van de internationale interesse van de congresgangers. Wat had het Belgische lager onderwijs met die ruime internationale problematiek te maken? Wat werd van het lager onderwijs in functie van de internationale economische ontwikkeling verwacht? Hoe werd de lagere school bij deze problematiek betrokken?

1.1 De voorbereiding

Nadat op 17 februari 1905 een officiële commissie met de voorbereiding van het congres was belast en op 28 februari een algemeen programma werd uitgewerkt ging het Belgische ministerie van Binnenlandse Zaken – toenmaals bevoegd voor het openbaar onderwijs – op een actieve wijze aan de voorbereiding van dat congres participeren. Eind maart stelde de minister van Binnenlandse Zaken dat, naar het voorbeeld van de andere Westeuropese landen, België zich in de toekomst resoluut op het wereldperspectief moest gaan richten. Via een aangepast systeem van onderwijs en opvoeding moesten de jonge Belgen voorbereid worden om in die nieuwe economische oriëntatie een rol te spelen. De voorbereiding bestond niet uitsluitend uit een gespecialiseerde beroepsopleiding in het voortgezet onderwijs. Ook de lagere school kreeg daarin een taak toegewezen³. Om de onderwijzers van meetaf aan bij de nieuwe oriëntatie van het lager onderwijs te betrekken, besliste de minister dat de geplande onderwerpen van de pedagogische conferentie⁴ van de zomer 1905 zouden vervangen worden door een bespreking van het thema van het congres te Mons⁵. De onderwijzers kregen de volgende algemene vraag voorgelegd: 'Moet de voorbereiding op de economische expansie van een land reeds beginnen vanaf de lagere school?'

De congrescommissie had die algemene vraag onderverdeeld in verschillende subvragen en daarbij reeds elementen van antwoord gesuggereerd. Ze

liidden als volgt: 1. Welke zijn de meest efficiënte middelen om de kinderen ondernemingsgeest bij te brengen (beroepen waarop de aandacht van de huidige generaties dient getrokken, middelen om de lust tot expansie op te wekken: speciale lessen, gelegenheidsonderwijs, bibliotheken, voordrachten, enz.); 2. Welke zijn de middelen om de jeugd zowel in de adultenscholen als in de beroepsscholen op de expansie voor te bereiden (onderwijs van vreemde talen; initiatie in beroepen en ambachten die in overzeese gebieden aan bod komen; schoolmusea; musea voor kunstnijverheid, enz.); 3. Welke zijn de middelen om het onderwijzend personeel op zijn nieuwe taak voor te bereiden: a. in de onderwijzersopleiding; b. in de bijscholing van onderwijzers in functie⁶? De antwoorden die de onderwijzers op de gestelde vragen formuleerden, dienden enerzijds als voorbereiding op de pedagogische conferentie, anderzijds als voorbereiding op het congres te Mons. Een door de minister aangestelde commissie van onderwijsdeskundigen⁷ wachtte de antwoorden in en stelde een gemeenschappelijk rapport op. Daarnaast werden ook nog heel wat individuele rapporten van onderwijzers, van leraars en van andere geïnteresseerde personen aan het congres voorgelegd.

1.2 De houding van de onderwijzers

Hoe reageerde het Belgische lerarenkorps op deze, door de overheid geïntroduceerde, nieuwe thematiek? Volgens het commissieverslag spraken de Belgische onderwijzers zich vrijwel unaniem uit *voor* voorbereiding op de 'economische werelduitbreiding' van de lagere school af. Zij wensten die voorbereiding evenwel *niet* te begrijpen in de zin van een stimuleren van de emigratie naar overzeese gebieden. De lagere school moest bijdragen tot het bevorderen van de economische situatie van België op de wereldmarkt door het vormen van lichamelijk, moreel en intellectueel meer bekwame arbeiders. De commissie plaatste de oriëntatie van de lagere school naar de 'werelduitbreiding' in het kader van de pogingen om van de volksschool 'de school voor het leven' te maken. De lagere school moest de volkskinderen de samenleving waarin ze leefden beter leren kennen. Ze moest hen vooral een aantal maatschappelijke deugden bijbrengen om in die samenleving een voorbeeldige rol te spelen. In de mate dat het probleem van de economische uitbreiding zich als een maatschappelijk probleem voor de gehele bevolking stelde, moest de lagere school een bijdrage leveren om de volkskinderen in dat nieuwe perspectief te vormen.

Wat kon de lagere school concreet doen om die

nieuwe taak uit te voeren? De commissie legde op de eerste plaats de nadruk op het bijbrengen en bevorderen van verschillende karaktereigenschappen en houdingen: rechtschapenheid, geestdrift, ondernemingszin, wilskracht, doorzettingsvermogen, werklust, burgerzin, e.a.m. Daartoe moest de lagere school o.a. de kinderen wennen aan inspanningen en tucht, maar ook kansen geven om de interesse van de kinderen aan bod te laten komen, te wekken en eventueel te kanaliseren; zij moest de ervaring geven van het belang en de kracht van samenwerking. Om die nieuwe taak te vervullen moest het programma van de lagere school niet uitgebreid worden. Opvoeding en onderwijs in functie van economische expansie waren op de eerste plaats een kwestie van de sfeer in de klas (prenten, documentatiemateriaal) en van een algemene mentaliteit van de onderwijzer. De onderwijzer kon talrijke gelegenheden te baat nemen om de aandacht van de leerlingen te wekken voor diverse aspecten van het economisch leven. In gelegeheidslessen en in talrijke programmapunten van de vakken taal, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkennis, gezondheidsleer, e.a. kon de onderwijzer bovendien aspecten van de problematiek van de economische expansie ter sprake brengen. Aangepaste schoolplaten, leesboeken, een klein schoolmuseum, mogelijkheid tot het vertonen van lichtbeelden, bezoeken aan fabrieken, het oprichten van een bond voor werelduitbreiding e.a.m. werden als hulpmiddelen opgesomd (*Congrès international*, 1905, II).

Van zeer groot belang voor het doorvoeren van de nieuwe oriëntatie van het lager onderwijs was, naar verluidt, de aandacht die de economische expansie in de onderwijzersopleiding zou krijgen⁸. Ook daarin waren vooral de nieuwe accenten binnen de bestaande vakken van belang. Niettemin stelde de commissie voor, een nieuw vak, politieke economie, aan de bestaande vakken toe te voegen.

Van de meisjesopvoeding werd verwacht dat zij niet alleen bekwame en deugdzame vrouwen zou vormen, maar dat zij de meisjes bovendien zou wennen aan de idee, als echtgenote, eventueel zonder vrees het geboorteland te verlaten om elders een nieuw gezin te stichten.

Kan uit het hier voorgestelde samenvattend rapport worden afgeleid dat de Belgische onderwijzers onverdeeld positief stonden tegenover de introductie van de problematiek van de 'economische uitbreiding' in het lager onderwijs; dat zij het belang ervan onderkenden; dat zij meteen bereid waren om in de nieuwe richting aan het werk te gaan? We menen van niet, en daar zijn o.i. verschillende redenen voor. Op de eerste plaats hadden de vragen aan de onderwij-

zers gericht, niet zomaar een informatief karakter. Ze waren reeds in functie aan een positief antwoord geformuleerd. De onderwijzers hadden de antwoorden bovendien moeten opstellen als een verplichte voorbereiding op de conferentiewerken. De onderwijzers wisten ongetwijfeld dat hun overheid geen negatief standpunt verwachtte. Verschillende onderwijzers vonden het niettemin nodig hun aarzeling, hun onzekerheid omtrent de bijdrage van de lagere school tot de economische expansie veel uitdrukkelijker in hun antwoorden te formuleren dan het samenvattend rapport weergaf. Enkele onderwijzers namen zelfs uitdrukkelijk afstand van de ruime oriëntatie van de vragen en schreven neer wat zij in hun school deden om de kinderen voor te bereiden op de economische activiteiten van de lokale bevolking⁹. In verschillende bijdragen komt tenslotte ook de onbekendheid met het onderwerp tot uiting. De onderwijzers vonden het nodig definities te geven van economische werelduitbreiding, aan te stippen dat zij informatie betreffende de Belgische economische situatie misten, dat zijzelf meer voorbereiding nodig hadden om de zaak van de economische expansie tot een goed einde te brengen¹⁰.

1.3 De start

Tijdens het congres werd in de afdeling onderwijs niet alleen het rapport van de speciale onderwijscommissie ter discussie gesteld, maar kwamen ook diverse andere ingediende rapporten aan de orde. Daarin werd, naast de functie van de lagere school in het kader van de economische expansie, ook de problematiek van de opvoeding in het algemeen ter sprake gebracht. De toenmaals actuele discussie omtrent de functie en aanpak van de lichamelijke opvoeding op school liet zich ook tijdens het congres gelden en kreeg een ruime plaats toebedeeld. Enkele sprekers waarschuwden bovendien voor het toewijzen van weer nieuwe taken aan de lagere school. Zij pleitten ervoor dat de lagere school haar algemeenvormend karakter zou behouden en dat de problematiek van de economische uitbreiding er slechts binnen de grenzen van de algemene vorming een plaats zou krijgen. Een afgevaardigde van de 'Ligue de l'éducation familiale'¹¹ meende in naam van de Belgische ouders de volgende overweging te mogen maken: 'Il nous semble que chaque congrès demande une mission de plus à remplir par l'école primaire, les instituteurs sont invités à s'occuper de tout à l'école primaire et nous ne serions pas étonnés qu'à un moment donné, ils ne se trouvent en présence de tendances presque contradictoires...' (Boreux, 1905). Zij stelde dat het voornaamste opvoedingsmilieu waar het karakter

van de jeugd kon worden gevormd, het gezin bleef. In dat perspectief kon ook het gezin een niet-geringe bijdrage leveren tot de economische ontwikkeling.

De wensen door de onderwijsafdeling voorgedragen en in de slotzitting door het congres goedgekeurd, betroffen op de eerste plaats het belang van de gymnastiek in het onderwijs¹². De wensen betreffende de functie van de lagere school t.o.v. de 'werelduitbreiding' werden a.h.w. gekopieerd van het algemeen rapport van de speciale onderwijscommissie. Door ook de lagere school en niet alleen b.v. het voortgezet handels- en beroepsonderwijs bij de economische uitbreiding te betrekken hoopte het congres dat '*le peuple tout entier*'¹³ zich in de economische strijd zou inschakelen. Die wens kan beschouwd worden als een formulering van het uiteindelijke objectief dat met het invoeren van de problematiek van de economische uitbreiding in het lager onderwijs werd nagestreefd. Tenslotte werden ook verschillende wensen uitgesproken betreffende een aangepaste scholing van het onderwijzend personeel.

2. Van doelstellingen naar realisatie

Hebben die wensen, m.a.w. die – soms vaag geformuleerde – doelstellingen ook na 1905 nog enige betekenis gehad voor de Belgische lagere school? We konden weliswaar niet nagaan in welke mate het thema van de economische expansie concrete repercussies op de klaspraktijk heeft gehad, maar niettemin is het duidelijk dat dit thema gedurende enkele jaren (nl. van na het congres te Mons tot omstreeks 1910) in de pedagogische tijdschriften geregeld werd besproken en dat het een centraal punt was op het programma van de onderwijzersconferenties.

2.1 Beleidsmaatregelen

De geregelde onderwijzersconferenties waren voor de overheid het aangewezen middel om de onderwijzers te begeleiden in de concrete vormgeving van de 'expansie-ideeën'. Reeds eind 1905 kondigde de minister van Binnenlandse Zaken aan dat op de onderwijzersconferenties van 1906 de concretisering van de problematiek in de klaspraktijk aan de orde zou komen. De inspecteurs zouden de resultaten van het congres te Mons met de onderwijzers bespreken en er moest worden nagegaan hoe in diverse lessen informatie kon worden gegeven betreffende de Belgische landbouw, de nijverheid en de handel met het buitenland¹⁴. Om de inspecteurs in staat te stellen de onderwijzers te helpen en te stimuleren werd voor hen – evenals voor de leraars opvoedkunde en aardrijks-

kunde van de normaalscholen – in 1906 een cursus 'politieke economie' ingericht¹⁵. Gedurende de conferenties van 1907 heeft de inspectie de nieuw verworven kennis in grote mate aan de onderwijzers overgedragen. De minister van Binnenlandse Zaken vond het eind 1906 reeds nodig ervoor te waarschuwen dat de onderwijzers in de klaspraktijk niet te ver mochten gaan in hun ijver tot vernieuwen. De onderwijzers moesten enige notie hebben van economie, maar mochten dit vak niet als zodanig aan de leerlingen onderwijzen. Zij moesten de verworven inzichten kunnen gebruiken als referentiekader bij lessen aardrijkskunde of natuurkunde, bij gelegenheidsonderwijs over de eigen omgeving e.a.m.¹⁶.

Na 1907 is de uitdrukkelijke aandacht van de overheid voor het invoeren van 'werelduitbreidingsideeën' in het lager onderwijs weggeëbd. Op 15 april 1909 betoogde de minister van Kunsten en Wetenschappen, sedert 1907 bevoegd over het openbaar onderwijs, uitdrukkelijk dat ideeën over economische expansie slechts occasioneel aan bod mochten komen in de lagere school. Hij corrigeerde de mening van sommige – al te ijverige – vernieuwers, als zou het wenselijk zijn dat het gehele onderwijs in functie van de economische expansie zou gericht worden. Hij gaf aan in welke vakken informatie betreffende de economische ontwikkeling van België en van andere landen aan bod kon komen. Deze brief van de minister aan de directeurs van de opleidingsinstellingen voor onderwijzers en aan de directies van de lagere scholen¹⁷ kan a.h.w. worden beschouwd als de administratieve afronding van het proces dat ongeveer vier jaar voordien werd geïntroduceerd¹⁸. De kwalitatieve verbetering van het lager onderwijs zou gedurende de eerstvolgende jaren vooral gericht zijn op de concrete vormgeving van de '*école pour la vie*', o.a. door het invoeren van 'gelegenhedenonderwijs', waardoor geprobeerd werd binnen het bestaande programma aan de leerlingen aangepaste leerinhouden betreffende maatschappelijke problemen aan bod te brengen.

2.2. Echo's uit de klaspraktijk

De pedagogische tijdschriften (De Vroede e.a., 1973-1978) speelden ondertussen, in de periode 1905-1910, i.v.m. de 'werelduitbreiding' een niet weinig belangrijke rol. Zij hadden een meervoudige functie (Moriau, 1976). Verschillende bladen gaven informatie en commentaar bij de vernieuwing en publiceerden hele reeksen praktische lessen. Meerdere inspecteurs gebruikten de tijdschriften om hun opvattingen aan de onderwijzers over te dragen. De opgaven van de conferentiewerken kregen in verschil-

lende tijdschriften een ruime plaats toebedeeld. Vak-tijdschriften zoals o.a. *De Opvoeder*, het *Journal des instituteurs*, *De Schoolgids*, *De Belgische School*, *L'Instituteur belge* en *De Nationale school*, wezen op diverse aspecten van de vakken rekenen, taal, landbouw, geschiedenis, aardrijkskunde, gezondheidsleer, tweede taal, tekenen, godsdienst en gymnastiek, waarin de uitbreidingsideeën konden worden geïntegreerd. Andere vakbladen, zoals b.v. het *Bulletin des écoles primaires* en de *Christene School* gaven vooral aandacht aan lokale behoeften van de landbouw en de industrie. In 1907 trachtten diverse tijdschriften de grondbeginselen van de staathuishoudkunde aan hun lezerspubliek duidelijk te maken. In voorbereide lessen aardrijkskunde b.v. werd kennis betreffende de werelddelen, de wereldzeeën en vooral betreffende Kongo overgedragen. In de geschiedenislessen werden, ter vergelijking met de bestaande economische toestanden, economische situaties uit het verleden naar voren gebracht: de jaarmarkt te Torhout; de handel en de nijverheid in de Middeleeuwen; de handels- en produktierol van de kloosters; de Romeinse heirbanen als communicatiewegen; de rol van Brugge in de Middeleeuwen, vergeleken met de rol van Antwerpen in de 20ste eeuw. Ook de geschiedenis van de ontdekking van Kongo werd aan de orde gesteld. Rond economische thema's, zoals de productie en het verbruik van koffie, rubber, chocolade e.a.m. werden diverse taallessen ontwikkeld. Ieder vak van het toenmalige programma van het lager onderwijs werd a.h.w. onderzocht op zijn mogelijkheden om leerinhouden betreffende de 'werelduitbreiding' aan bod te laten komen en/of de houdingen van de leerlingen te oriënteren naar een bereidheid tot handelen in functie van de economische expansie van België. Vakken als gymnastiek, tekenen en zang maakten daarop geen uitzondering. Om het mogelijk te maken dat het 'werelduitbreidingsonderwijs' als een rode draad door de verschillende vakken zou lopen, werd de methode van 'l'enseignement combiné' (het verbonden onderwijs) voorgesteld. Met deze methode moesten leerinhouden in het ene vak aangebracht, in een ander verder uitgediept worden.

Niet alle tijdschriften waren even enthousiast over de door de regering gewenste vernieuwing. Een paar periodieken namen een kritisch standpunt in. Niet-regeringsgezinde bladen zoals *Le Ralliement* en *L'Enseignement pratique* noemden de onderwijsvernieuwing een politieke maatregel. Kinderen hadden naar verluidt recht op een neutrale, wetenschappelijke vorming, in de plaats van een tendensieuze propaganda in functie van de koloniale en commerciële politiek van de regering. Het invloedrijke katholieke blad *Christene School*, werkte slechts aarzelend mee

aan de vernieuwing. Het waarschuwde tegen een opeenstapeling van innovaties. De hele actie omtrent de economische expansie noemde het ondoordacht.

De tijdschriften vervulden niet alleen een begeleidende, of soms kritisch-evaluerende functie, ze waren ook een klankbord voor de reacties van de onderwijzers. Meerdere tijdschriften vertolkten het ongenoegen van de onderwijzers betreffende de nieuwe taak die, weer eens, hals over kop op hun schouders terecht kwam. De essentiële taken van de lagere school dreigden naar verluidt veronachtzaamd te worden, terwijl alle aandacht ging naar de studie van snel veranderende maatschappelijke fenomenen. De pedagogische periodieken bezorgden ons aldus een aantal echo's, rechtstreeks uit de praktijk van de onderwijsvernieuwing. Zij laten vermoeden dat de Belgische onderwijzers ongetwijfeld pogingen deden om de vernieuwing, door de overheid geïntroduceerd en begeleid, te realiseren. Dat gebeurde echter niet zonder vragen en weerstand. Opvoeden en onderwijzen in een perspectief dat het onderwijsmilieu van de lagere school vreemd was, plaatste de onderwijzer voor onbekende opgaven. Niet allen hebben met evenveel enthousiasme hun klas op de wereld geopend. Waren het overigens niet de onderwijzers die eerder aarzelend en voorzichtig de mogelijkheden van een onderwijs in functie van de economische expansie hadden onderzocht, die het in 1909 bij het rechte eind bleken te hebben?

3. Een evaluatie?

Een werkelijke evaluatie van het hier besproken innovatieproces ontbreekt. Hoe de 'werelduitbreidingsideeën' in de dagelijkse klaspraktijk werden gerealiseerd, is ons in grote mate onbekend. De pedagogische tijdschriften bieden ons niet de exacte weerspiegeling van het gedrag en het denken van de onderwijzers. Uit de onderzochte bronnen komt naar voren dat de overheid gedurende een korte periode de lagere school heeft willen mobiliseren voor de 'economische werelduitbreiding van België', maar dat zij, samen met heel wat onderwijzers, na een tijdje heeft ingezien dat de 'wereld' van de overzeese gebieden (nog) niet tot de wereld van het kind uit het begin van de 20ste eeuw behoorde. Deze discordantie tussen enerzijds de doelstellingen van de overheid en de burgerij en anderzijds de doelstellingen die de onderwijzers binnen het lager onderwijs nastreefden, is wellicht de belangrijkste factor voor het beperkte effect dat de hier bestudeerde innovatie binnen de onderwijswereld had. De overheid trachtte weliswaar vanaf de aanvang de onderwijzers bij het proces te

betrekken; zij mochten – ten minste formeel – hun standpunt bekend maken. De bedenkingen van de onderwijzers, een eventueel 'neen' t.o.v. het invoeren van de werelduitbreidingsideeën, konden echter als het ware geen reële weerklank vinden bij de overheid. De algemene oriëntatie van het innovatieproces lag in de lijn van het Congres te Mons reeds van tevoren vast. Het onderwijsmilieu aanvaardde formeel de innovatie: inspecteurs stelden concrete leerinhouden voor, onderwijzers werkten lessen uit in het kader van conferentieopdrachten, pedagogische tijdschriften ondersteunden het proces . . . Desondanks slaagde men er blijkbaar niet in, de voorgestelde doelstellingen en leerinhouden als vanzelfsprekend binnen het onderwijsgedrag van de onderwijzers te brengen. Hebben de onderwijzers gemerkt dat het kinderlijke ervaren, denken en voelen zich verzetten tegen een wending van het onderwijs naar economische doelstellingen?

Noten

1. Koning Leopold II (1865-1909) oefende een belangrijke invloed uit op de industriële ontwikkeling van België. Met behulp van de Belgische regering verwierf hij het Kongo-gebied in Centraal Afrika en deed hij zich als soeverein van de Onafhankelijke Kongostaat erkennen. Na ruim twintig jaar persoonlijk beheer droeg hij in 1908 Kongo als kolonie aan België over.
2. Naast de officiële voorbereidende documenten (aankondiging van en uitnodiging tot het congres), de verslagen van de zittingen en de congresbesluiten werden ook, per afdeling, de ingediende voorbereidende rapporten gepubliceerd. Het geheel vormt negen boekdelen.
3. Er zij opgemerkt dat de aanwijzingen en directieven alleen de gemeentelijke, de aangenomen en de gesubsidieerde vrije scholen betreffen.
4. Sedert het midden van de 19de eeuw werden door de centrale overheid jaarlijks vier 'onderwijzersconferenties' georganiseerd. Zij waren bedoeld als een vorm van bijscholing voor dienstdoende onderwijzers en hadden plaats onder leiding van het inspectiekorps.
5. Ministeriële omzendbrief van 29 maart 1905: *Bulletin du ministère de l'Intérieur et de l'Instruction publique*, XXII, deel II (1905) p. 29-30.
6. Aangestipt zij dat de vraag betreffende de relatie tussen het beroepsonderwijs en de economische expansie door de congrescommissie, samengesteld uit voornamelijk politici, hoge ambtenaren en industriëlen, werd opgenomen in de vragenlijst betreffende het lager onderwijs. Zij kwam echter in de subafdeling 'lager onderwijs' vrijwel niet aan bod. Ook door de subafdeling 'middelbaar onderwijs' werd de problematiek van het beroepsonderwijs stiefmoederlijk behandeld.
7. Samengesteld uit hoge ambtenaren van het bestuur van het openbaar onderwijs, inspecteurs over het lager onderwijs, directeurs van en leraars aan de normaalscholen.
8. Niet alleen de onderwijzers, ook de leraar aan de normaalscholen beantwoordden de vraag betreffende de functie van de onderwijzersopleiding t.o.v. de problematiek van de werelduitbreiding.
9. Onderwijzers uit gemeenten met 'seizoenarbeiders' (arbeiders die jaarlijks gedurende een hele periode naar Frankrijk trokken) gaven o.a. uitvoerig aan wat zij deden om de jongeren voor te bereiden op hun verblijf in een vreemd land.
10. Treffend in dit verband zijn de eerste zinnen van het conferentiewerk van J. Pétry, onderwijzer te Namen: 'Cette question a causé chez nous, comme chez beaucoup de nos confrères d'ailleurs, un effarement assez sensible. Confirmé, trop exclusivement peut-être, dans les études pédagogiques et psychologiques, très peu au courant des questions économiques et sociales, nous penchâmes résolument *a priori* pour la négative. Toutefois, dans notre désir d'étayer consciencieusement notre réponse, nous consacra mes vacances de Pâques à la lecture d'ouvrages spéciaux, ce qui modifia petit à petit notre opinion première. Le travail nous apparut sous un autre aspect et nous nous félicitâmes de n'avoir point porté un jugement prématuré': *Congrès international*, dl. I, 1905, p. 46.
11. Katholieke vereniging opgericht in 1900 met de bedoeling de gezinsopvoeding te verbeteren. Zij richtte zich vooral tot vrouwen uit het burgerlijke milieu.
12. Reeds sedert het eind van de 19e eeuw werd in Belgische onderwijskringen gediscussieerd over de plaats van de gymnastiek in het onderwijs. De voorstanders van gymnastiekonderwijs slaagden er in het belang van de lichamelijke opvoeding door het congres te doen erkennen en een voorstel om in het lager onderwijs elke dag gedurende een half uur lichaams oefeningen te programmeren te doen goedkeuren. Via de lichamelijke opvoeding hoopte men sterke en gezonde mensen te vormen die zowel in België als in het buitenland hun rol in de economie op een levenslustige en energieke wijze zouden kunnen vervullen.
13. Cursivering van ons.
14. Cfr. ministeriële omzendbrieven van 29 december 1905: *Bulletin du ministère de l'Intérieur* . . . , XXII, dl. II (1905) 129-131.
15. De cursussen werden ingericht te Luik van 23 augustus tot 1 september. Het ging in feite om een elementaire cursus economie waarin de produktie, de omloop, de verdeling en het verbruik van goederen werden behandeld.
16. Cfr. Ministeriële omzendbrief van 10 december 1906: *Bulletin du ministère de l'Intérieur* . . . , XXIII, dl. II (1906) 79-81.
17. *Bulletin du ministère des Sciences et des Arts*, III, dl. II (1909) p. 31-35.
18. Aangestipt zij dat de politieke en economische situatie in België sedert 1905 reeds heel wat was veranderd. Koning Leopold II, de grote promotor van de Belgische economische expansie, overleed in 1909. Deze algemene ontwikkeling heeft vermoedelijk mede een

invloed gehad op de aandacht voor en de houding t.o.v. de ideeën van economische expansie in opvoeding en onderwijs.

Literatuur

Boreux, R., *Rapport de la Ligue de l'éducation familiale*, p. 3: *Congrès international d'expansion économique mondiale tenu à Mons du 24 au 28 septembre 1905 sous le haut patronage de Sa Majesté le Roi Léopold II et du gouvernement belge. Rapports. Section I. - Enseignement*, dl. I, Brussel: 1905.

Congrès international d'expansion économique mondiale tenu à Mons du 24 au 28 septembre 1905 sous le haut patronage de Sa Majesté le Roi Léopold II et du gouvernement belge. Documents préliminaires et Compte rendu des séances, dl. II. *Compte rendu des séances*. Brussel: 1905.

Moriau, J., *Werelduitbreiding. Pedagogisch-didactische vernieuwing in de lagere school, 1905-1910* (niet-gepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit te Leuven, Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen: 1976).

Vroede, M. de, e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19de en 20ste eeuw. De periodieken*. 3 dln., Gent-Leuven: 1973-1978.

Curriculum vitae

A. Bosmans-Hermans (1944) studeerde aan de normaal-school van het H.-Hartinstituut te Heverlee en behaalde in 1963 het diploma van onderwijzeres; was van 1963-1966 als onderwijzeres werkzaam in het lager onderwijs te Zolder; studeerde pedagogische wetenschappen aan de K.U. Leuven en behaalde in 1971 het diploma van licentiaat in de pedagogische wetenschappen; promoveerde in maart 1977 tot doctor in de pedagogische wetenschappen; achtereenvolgens assistent, eerstaanwezend assistent en buitengewoon docent aan de K.U. Leuven; in juni 1980 benoemd tot docent aan deze universiteit.

Adres: Oude Baan 47, 3370 Boutersem

Manuscript aanvaard 9-12-'80